

Från förälskelse till beständig kärlek

På spaning efter tillit i Erich Fromms kärlekens konst

From Falling in love to being in love. On the search for trust in Erich Fromm's *the art of loving*

The essay is a result of reading Erich Fromm's book *The Art of Loving*, and its purpose is to explore the significance of trust in romantic relationships based on this book, focusing on the transition from falling in love to being in love. The transition from falling in love to being in love is the central theme, and it is in this process that trust is put to the test. According to Fromm, living in a lasting romantic relationship requires an art of loving. The essay argues that the art of loving has the potential to sustain trust, and it is trust that, in turn, safeguards love.

Keywords: Trust, Love, Romantic relationships, The art of loving, Erich Fromm

Ett tredje misstag bakom den attityd som leder till antagandet att i kärlek finns det ingenting att lära beror på att man förväxlar det inledande stadiet att bli kär med det permanenta stadiet att vara kär eller kanske rättare sagt att framhärda i kärlek (Fromm 1958[1956]:14).

KÄRLEKEN ÄR KOMPLEX. I sociala medier, i litteratur och på film är den inte sällan sentimental och verklighetsfrånvärd. Detta påverkar vår bild av vad kärlek är och hur vi bör framställa oss för att bli åtråvärda objekt som kan älskas. Fromm (1958[1956]) menade redan i mitten av 1900-talet att det är viktigt att skilja mellan att vilja bli älskad och att behärska den ädla konsten att älska. För Fromm är kärleken en komplicerad aktivitet som kräver en fördjupad förståelse av vem man är som människa. Kärlek för Fromm handlar om att *lära sig* att älska snarare än att endast göra sig till *föremål* för kärlek. I denna tanke ligger en möjlighet att knyta an till tillitens funktion i kärleksrelationer, vilket är den uppgift som jag påtar mig i denna essä.

En problematik som anges av det ovanstående citatet är att vi förväxlar förälskelse med att framhärda i beständig kärlek. Fromms tänkande är värt att återkomma till i en nutida diskussion om kärlek, som i dag i än högre grad än när Fromm var verksam styrs av påträngande och ofta flyktiga samhällsliga diskurser. I sociala medier översköjs vi av idéer om kärlek, inte sällan sammanblandade med kroppsideal och livsstilsrelaterade tips på hur vi ska göra oss till åtråvärda kärleksobjekt. Till detta kommer dejtingapparna, där vi försöker sälja in oss till intresserade.

Fromms kritik av den moderna kärleken är också en kritik av det västerländska kapitalistiska konsumtionssamhälle som han levde och verkade i, som fortsatt att utvecklas sedan dess och som alltjämt är förhärskande. Mer konkret menar Fromm att konsumenten av varor och tjänster till slut själv kommodifieras till ett objekt, eller till en automat (robot), vilket leder till att den moderna människan har mycket svårt för att älska. I stället försöker hon sälja sin ”personlighetsförpackning” och hoppas på att någon köpare vill göra affär (Fromm 1958[1956]: 100) – i dag inte sällan i skyltfönstret dejtingappen.

Fromm har en relativt dystopisk syn på möjligheten av moderna störningsfria kärleksrelationer. De trevliga, vänliga men ytliga relationerna kräver ingen fördjupad tillit utan blir snarare en flykt från ensamheten in i en *team-relation*, och par försöker enträget inbilla sig att detta har något med kärlek och intimitet att göra. Fromm påtalar att kärleken inte bara är en sinnlig eller planlös upplevelse. Kärlekens konst kräver uppmärksamhet, ansträngning och ambitioner. Fromm skulle här kunna uppfattas som en sann humanist, som tror på människans möjlighet att utvecklas och leva ett gott liv. Men som den stränge pedagogen han är lär han att ingenting gott kan uppnås utan högt ställda ambitioner. En kärleksrelation kräver hårt arbete.

Tillit är en viktig beståndsdel i fungerande kärleksrelationer, inte minst för att vi ska orka med allt det som en beständig kärleksrelation ofta för med sig i förlängningen: exempelvis att uppfostra barn, att hantera en gemensam vardag och att sköta ekonomin. Förälskelsens tid av starka känslor är också för de allra flesta en övergående period. Jag kommer att hävda att tilliten här inte fyller någon egentlig funktion. Inte förrän de starka känslorna har lagt sig och riskerna med en relation blir mer uppenbar gör sig tilliten påmind. Givetvis kan osäkerhet tidigt infinna sig, exempelvis i form av svartsjuka. Om vi följer Erich Fromms (1958[1956]) tankar kring kärlek något mer teorinära, kan vi dock diskutera förälskelsens möjliga övergång till en tillitsfull beständig kärleksrelation.

Syftet med essän är att spana efter tillitens roll i en kärlekens konst. Några frågor kan formuleras utifrån detta syfte. Vilken roll spelar tilliten i en kärleksrelation, med fokus på övergången från förälskelse till en beständig kärleksrelation? Hur kan kärlekens konst upprätthålla tilliten och därmed bevara kärleken?

Essän är uppbyggd på följande sätt. Först diskuteras tillit, där Giddens och Luhmanns tänkande lyfts fram, och trosbegreppet hos Fromm. Därefter diskuteras Fromms syn på erotisk kärlek, följt av kärlekens generella teori och praktik. I det senare fokuseras hur denna specifikt påverkar kärleksrelationer mellan två älskande. Vidare fokuseras textens huvudtema, övergången från förälskelse till beständig kärlek. Denna synliggörs med hjälp av utdrag från Karl Ove Knausgårds sextett *Min kamp*. En diskussion om masochistiska och sadistiska relationer utgör sedan en diskussionsbrygga mellan förälskelse och beständig kärlek för att bland annat peka på motsatser till den jämlika kärleksrelationen. I diskussionen om den beständiga kärlekens begynnelse återknyts till tidigare beskrivningar av kärlekens konst, tillit och tro, som ägnas en fördjupad analys. Efter denna analys fokuseras den kärlek mellan förälder och barn som kan sägas lägga grunden för individens möjlighet att leva i tillitsfulla vuxna relationer. Essän

avslutas med en övergripande diskussion, som bland annat innefattar resonemang om samhällets inverkan på kärleksrelationer.

Tillit och tro

Tillit är ett vanskligt begrepp. Är det ett känslotillstånd, eller handlar det om att det i grund och botten är rationellt att lita på andra? Eller rör det sig snarare om en kombination av dessa? Definitionerna av tillit är många och tillitens kontextbundenhet påtaglig. Detta sammantaget gör att det inte är möjligt att utgå från en central idé om vad tillit är. När man talar om tillit i arbetslivet, tillit till samhället och dess institutioner och tillit mellan människor¹ avser man delvis olika saker. Det som dock kan sägas är att det inte går att tala om en konst att älska utan att man också talar om tillit.

Det finns en mångfald definitioner av tillit. Begreppet diskuteras i en mängd discipliner, där fokus ligger på olika kontexter. Jag återoppar här två sociologer för hjälp med definitionen. Dessa sammanställs sedan med Fromms tankar om tro. Enligt Anthony Giddens (1996[1990]) definition handlar tillit om att känna tilltro till en person, där detta förtroende uttrycker en tro på möjligheten av kärlek, trots att olika handlingar skulle kunna äga rum eller olika resultat uppstå. Niklas Luhmanns (2018[1979]) definition är lite mer svårtillgänglig. Men här handlar det om att tillit reducerar komplexiteten och, när det handlar om kärlek, att man sätter tilltro till att de begär man hyser inte bara gäller här och nu, utan också kommer att realiseras i framtiden. Luhmann talar mer konkret i detta sammanhang om att vi i den *nutida framtiden* (alltså när vi föreställer oss framtiden i nuet) sätter vår lit till att det vi vill ska realiseras också inträffar i den *framtida nutiden*. I det senare fallet påtvingas vi viss rekonstruktion, eftersom Luhmann egentligen talar om konsekvenser av tillit (och misstro). Fromm skulle ställa sig tveksam till att det endast är begären eller åtrån som ska realiseras i framtiden. Snarare pekar Fromm på skillnaden mellan att vara förälskad och att leva i en beständig kärleksrelation, där den senare också inbegriper en mer allomfattande syn på relationer. Även begäret är knepigt. Den franske filosofen Alain Badiou menar att det snarast står i vägen för kärleken. För att komma bort från begäret (masturbationen) måste kärleken ta sig igenom begäret som kamelen genom nålsögat (Badiou 2005). En annan viktig aspekt är att tillit i stort sett kräver att det föreligger någon form av risk. Det måste finnas något att förlora. I begäret upplöses den andre i åtrå, det är först i kärleken vi riskerar att förlora varandra.

Fromms tankar kring tro tangerar på flertalet sätt tilliten. Liksom hos både Giddens och Luhmann handlar tron hos Fromm om att våga ta risker, att acceptera osäkerhet. Både smärta och motgångar kan följa av att man sätter tilltro till en kärlekspartner (Fromm 1958[1956]). Om man vore allvetande blev ju tron meningslös, eftersom tro i grunden bygger på osäkerhet. Därmed påpekar Fromm att tron alltid kräver *mod*, modet att i det sammanhang som här fokuseras sätta tillit till sin kärlekspartner (och

1 Exempelvis gör Luhmann en distinktion mellan tillit och förtroende. Man har förtroende för sin bank, men tillit till sin banktjänsteman (Luhmann 1988).

sig själv). Jag menar att detta framför allt gäller i början av en beständig relation, då man ännu inte lärt känna sin partner på djupet. Här ställs modet att tro på sin spets.

Fromm belyser också vikten av objektivitet eller förnuft i anslutning till tro. Objektivitet är möjlig endast om individen har lärt sig att vara ödmjuk. För att kunna lära sig konsten att älska får man inte drivas av idén att man redan vet hur allting ligger till. I stället behöver varje situation betraktas med objektiv och ödmjuk blick. Den ödmjukhet som objektiviteten förutsätter måste utvecklas både i relation till den person vi älskar och valt att tillbringa vårt liv med och i relation till världen i stort. Enligt Fromm är tron outhärlig för den som vill uppnå denna ödmjukhet genom objektivitet.

På ett övergripande plan skiljer Fromm mellan rationell och irrationell tro, vilka båda går att sätta i samband med olika former av kärleksrelationer. Den irrationella tron knyter Fromm mycket nära makt. Att exempelvis sätta sin tilltro till en diktator är i grunden något irrationellt där det handlar om att underkasta sig. Detsamma borde då gälla relationer där den ene partnern utövar oproportionerlig makt över den andre: vår partner är den som talar sanning och vi följer denna sanning. I sådana fall underkastar vi oss vår partner. Enligt Luhmann blir också tilliten överflödigt i denna typ av relation.

Den rationella tron utvecklas genom intellektuella och känslomässiga aktiviteter (Fromm 1958[1956]). I denna form av tro är båda individerna i kärleksrelationen tänkande varelser, där allting är öppet för diskussion mellan två självständiga personer. Att tro på sin partner innebär enligt Fromm att tro på den fasta kärnan i partnerns personlighet och kärlek. Denna fasthet innebär inte att åsikter förblir oföränderliga, utan att partnerns grundkaraktär förblir densamma.

Vidare menar Fromm att trosbegreppet har två aspekter: tron på en själv och tron på andra. Fromm menar att man måste tro på den kärlek man ger och på möjligheten av att uppväcka kärlek hos sin partner. Men tron är inte given. I kärleksrelationer kommer den att vackla och prövas. Detta, menar Fromm, kräver en konstant analys av de tillfällen då vi förlorar vår tro. När vi inte följer vår tro utan ständigt sviker den inser vi att den då också försvagar oss och den relation vi lever i. Fromm menar att detta handlar om att vi är rädda för att vår partner inte älskar oss, men att det också omedvetet kan handla om en fruktan för att älska.

Att leva i en kärleksrelation med den rationella tron som måttstock är att leva ett aktivt och produktivt liv. Detta kräver enligt Fromm en kontinuerlig omsorg om ens partner, ett slags klarvakenhet. Men kärleken till partnern är endast en del av ett aktivt och produktivt liv. Det handlar om att arbeta och utvecklas på många områden i livet (i förvärvslivet, i det sociala livet och så vidare). I detta aktiva och produktiva liv kommer motgångar och osäkerhet att infinna sig. Då gäller det att stå fast vid den rationella tron, att hantera situationen objektivt och inte dras in i irrationella tankar.

Skillnaden mellan Fromms trosbegrepp och tillit är inte helt lätt att klargöra. På många sätt resonerar Fromm på ett sätt som påminner om Giddens och Luhmann. Möjligtvis kan sägas att tron fokuserar mer på individen, medan tilliten i högre grad betonar ömsesidigheten mellan två människor. Den ena parten i en relation kan ju tappa tron på kärleken, medan den andra bibehåller sin. Tilliten handlar snarare om det ömsesidiga beroendet. Vi behöver dock ha tillit till att vår partner inte tappar

tron på relationen, och den rationella tron hos Fromm kan ses som ett medel för att upprätthålla den ömsesidiga tilliten. Förhållandet mellan tro och tillit skulle kunna sammanfattas på följande sätt: ingen tillit utan tro, men tro är möjlig utan tillit. Om båda parterna i kärleksrelationen framhårdar med stark tro på att relationen ska bestå finns det potential för en jämlik och ömsesidig tillit till varandra.

Idén om tillit i kärleksrelationer, där Fromms tankar om tro är centrala, handlar om att tillit inte kan uppstå om man inte tror på den beständiga kärleksrelationen och håller fast vid denna tro. Här krävs också mod och vilja, eftersom detta att lita på en kärlekspartner alltid är förenat med osäkerhet och sårbarhet. Jag vill alltså att en kärleksrelation ska hända, bli till på riktigt, och jag sätter tillit till att det blir så. Misstro blir då att inte ha tillit till att en kärleksrelation kan bli beständig eller fortgå. Misstron ligger inom ramen för hur en svartsjuk och osäker person utan självförtroende hanterar en relation. I båda fallen rymms en osäkerhet, men i det ena fallet består tilliten och i det andra fallet leder den till misstro. Men som Luhmann (2018[1979]) påvisat är både tillit och misstro olika sätt att reducera komplexitet. Genom att hysa tillit undviker vi osäkerhet och risk, samtidigt som vi är medvetna om att de finns. Vi lever med vår kärlekspartner, och även om det alltid finns en osäkerhet eller en risk för att relationen inte ska fungera väljer vi att ha tillit. Genom misstro lever vi i stället ut risken och osäkerheten. Vi förutsätter mer eller mindre att relationen inte kommer att fungera, vilket också detta reducerar komplexiteten, men det borgar inte för en lycklig och långvarig relation.

Valet att känna tillit eller misstro är komplext men betingas främst av våra tidigare erfarenheter. Kanske har vi haft en kärleksfull uppväxt, goda vänner och partner. Det finns då ingen anledning att känna misstro. Eller också har vi haft en otrygg och kanske till och med våldsam uppväxt, levt i relationer där vår partner varit otrogen eller manipulativ. Vi känner då med stor sannolikhet misstro. Erfarenheter är således viktiga i diskussionen om tillit. Samtidigt kan vem som helst råka ut för manipulativa personer som försöker få oss att tro på dem och göra det de vill att vi ska göra för dem. Givetvis ska vi också vara uppmärksamma på underliga beteenden i våra relationer. Tillit handlar inte om att vara naiv.

Fortsättningsvis försöker jag påvisa tillitens roll i kärleksrelationer. Det första stadiet är den intensiva förälskelsens absoluta tillstånd av tillit. Jag kommer att argumentera för att den ömsesidiga tilliten här är överflödigt. Jag likställer detta tillstånd med en absolut tro på en gud, där det inte finns plats för oro, rädsla eller känsla av risk. Det andra stadiet infaller när de som älskar varandra inser att det finns en risk för att relationen faktiskt kan ta slut men trots detta behåller sin tillit till varandra och arbetar för att kärleksrelationen ska bli beständig.

Jag kommer att exemplifiera denna övergång i kärleksrelationer med utdrag ur Knausgårds sextett *Min kamp*, där också sadistiska och masochistiska relationer diskuteras, motpoler till den jämlika kärleksrelationen som eftersträvas med kärlekens konst. Men först introducerar jag Fromms idéer om kärlekens teori och praktik samt om erotisk kärlek.

Erotisk kärlek och kärlekens teori och praktik

Central för vuxna kärleksrelationer är den erotiska kärleken, men i det här sammanhanget måste den kompletteras med Fromms allmänna syn på kärlekens teori och praktik. I de senare finner vi de element som utgör förutsättningen för den beständiga kärleken. Den erotiska kärleken riskerar nämligen att fastna i förälskelsen dimma utan att finna en väg som går vidare. Fromm (1958[1956]) påtalar att detta kan leda till att man går från främling till främling för att kontinuerligt få uppleva förälskelsens ensidiga fysiska intimitet. Den sexuella åtrån är bedräglig, och risken är att vi sammanblandar fysisk och själslig intimitet.

Den erotiska kärleken är exklusiv och inriktad på en sammansmältning mellan de älskande. Intimiteten i detta sammanhang är främst fysisk, sexuell. För somliga blir den erotiska kärleken och förälskelsen ett beroende, något som man söker upp gång på gång i hopp om att någon gång hitta rätt. Fromm menar att den erotiska kärleken behöver finna en väg över till ömhet. Detta är endast möjligt om åtrån, den fysiska kontakten, stimuleras av kärlek. Ömheten ligger bortom åtrån, den har sin hemvist i den broderliga kärleken och kärlekens teori och praktik. På så sätt utvecklas den beständiga kärleksrelationen genom att den erotiska kärleken också finner sin plats i den universella kärleken.

Det är inte heller så att en beständig kärleksrelation kan bestå endast genom känslor. Fromm menar i stället att den måste grundas i en *vilja* att älska just denna unika person. Man måste besluta sig för att lova fortsatt kärlek, beständig kärlek. Därmed är viljan en förutsättning och kärlekens teori och praktik det som upprätthåller tilliten, vilken i sin tur värnar kärleken.

När det gäller kärlekens teori eller generella egenskaper och dess praktik är det viktigt att påpeka att de gäller flera av de former av kärlek som Fromm talar om, även moderskärlek och broderskärlek. Dessa tar sig dock lite olika uttryck, och nedan påpekar jag skillnaden mellan kärleken till ett barn (moderskärlek) och vuxna kärleksrelationer.

Den första delen i kärlekens teori rör *omsorg*. Här utgår Fromm främst från moderns kärlek till hennes barn. Det handlar i detta fall om att se till barnets grundläggande behov, att barnet känner sig tryggt, får mat och är rent. En motsvarighet i den vuxna kärleksrelationen är en mer psykologisk omsorg om partnern. Men i kärleksrelationer kan vi också drabbas av sjukdom, och då kan den rena, ensidiga omsorgen av partnern bli aktuell.

Men med omsorg följer oro. Fromm menar att detta leder vidare till betydelsen av *ansvar*. Att vara en person som tar ansvar är inte så mycket att utföra sin plikt som att uppfylla de behov som kan vara uttryckta eller ej. När vi talar om ett barn handlar detta ansvar till största delen om att se till barnets fysiska behov. När vi talar om vuxna kärleksrelationer handlar det främst om att ta ansvar för den andra personens psykiska behov. Symbiotiska relationer är monologiska till sin karaktär – modern ger kärlek, tar ansvar och så vidare. I den vuxna kärleksrelationen finns en ömsesidig skyldighet att vårda och ta ansvar. Då det finns en risk för att ansvar övergår i makt och vilja till

ägande över den person man är tillsammans med måste förhållanden enligt Fromm också rymma *respekt*. Det är lätt att se hur en svartsjuk men omvårdande person gärna vill tro sig äga sin kärlekspartner. Detta är naturligt och ofta säkert inte direkt kalkylerande. Det är en konsekvens av en stark men omogen kärlek och visar hur alltför starka känslor kan leda mot misstro i en relation. Om relationen är tillitsfull väljer man i stället att hålla bort sin oro och osäkerhet. Att utöva respekt är att se den andra personen i relationen och hans eller hennes unika individualitet. En respektfull person utnyttjar aldrig en annan människa utan vill se sin älskade partner utvecklas. Respekten resulterar i att jag känner mig som ett med min partner så som han eller hon är. En respektfull person skulle aldrig få för sig att utnyttja den person som är älskad.

Respekten förutsätter dock *insikt* eller kanske kunskap. Det är inte möjligt att respektera en annan människa som man inte känner. Fromm menar att man vore blind om man inte vägledades av kunskap om sin partner. Vidare påpekar han att kunskapen om ens partner har flera lager och att man inte kan komma till kärnan av kunskap om partnern förrän man går utanför sig själv och ser den andre så som den är.

Man kan också ta en desperat väg för att få veta hemligheterna om den andre. Att söka total makt över en annan person: att få någon att göra exakt det jag vill, känna vad jag vill, tänka vad jag vill. Därmed kommer vi in på sadistens strategi, som diskuteras mer utförligt senare, men som givetvis aldrig kan vara ett inslag i en kärlekens konst. Fromm poängterar detta med orden *l'amour est l'enfant de la liberté* (Fromm 1958[1956]:39), kärleken är frihetens barn. Kärlek kräver denna frihet, och att ge någon annan frihet i en kärleksrelation kräver tillit. Motsatsen är att begränsa frihet genom dominansen, och då blir tilliten överspelad (Luhmann 2018[1979])

Dessa fyra element – omsorg, ansvar, respekt och insikt – är helt beroende av varandra och finns bara hos en mogen människa. Fromm menar att en sådan person bara vill ha det som är resultatet av egna ansträngningar, har gett upp narcissistiska drömmar om omnipotens och gjort sig mänsklig genom inre kraft, vilket endast en äkta skapande förmåga kan leda till.

Fromm (1958[1956]) poängterar att det är lätt att diskutera en kärlekens konst på ett teoretiskt och abstrakt plan. Svårigheten är att ge råd om hur denna konst ska utövas i praktiken. Det går inte att ge några tydliga råd som lär en konsten att älska bara man följer dem. I stället riktar Fromm blicken mot mer allmängiltiga kriterier. Som nämndes i diskussionen om kärlekens egenskaper eller teori är de begrepp som förknippas med kärlekens praktik också grundläggande för de flesta andra relationer och alltså inte unika för kärleksrelationer mellan vuxna människor. Dessa begrepp är *disciplin*, *koncentration*, *tålmod*, *hjärtesak* men också rationell *tro* (som ju diskuterades ovan).

Den som vill lära sig behärska en konst måste först och främst utöva *disciplin*, kontinuerligt arbeta med att bemästra konsten. Det går inte att arbeta bara när man känner för det – då kommer man aldrig att lyckas. För det andra krävs *koncentration*, vilket enligt Fromm är en utmaning i det moderna samhället med alla dess distraktioner. Det är svårt att vara ensamma med varandra utan att tillföra sådant som mat, dryck eller dylikt, så som kärlekspar i förälskelsen gärna gör. För en beständig kärleksrelation krävs en mer fördjupad dialog. Koncentrationen är nödvändig för att ens kunskaper

om kärlekspartnern ska kunna fördjupas och utvecklas. Det tredje kriteriet är *tålamod*. Ingen har någonsin bemästrat en konst utan tålamod. I ett modernt, rastlöst samhälle som är inriktat på att allt ska gå snabbt blir ett utvecklat tålamod också ett slags motstånd. Vi kan förvillas att tro att förälskelsens magi ska vara för evigt och därmed kontinuerligt söka den på nytt med denna förhoppning om ändlös magi. Men beständiga kärleksrelationer kräver uthållighet. Det fjärde kriteriet är att se konsten som en *hjärtesak*. Utan den inställningen kommer med stor sannolikhet konsten att framhärda i kärleken inte att kunna läras och bemästras.

Hitills har tillit, tro, erotisk kärlek och kärlekens teori och praktik beskrivits. Närmast fokuseras övergången mellan förälskelse och beständig kärlek. Däremellan finns en brygga där jag diskuterar masochistiska och sadistiska relationer. Denna diskussion syftar till att peka på motsatser till den jämlika kärleksrelationen, som bygger på jämlik tillit genom kärlekens konst. Fromm påpekar också risken för att dras in i knepiga relationer i förälskelsens dimma.

Förälskelsens symbiotiska förening

För första gången i mitt liv var jag fullständigt lycklig. För första gången fanns det inget som kunde överskugga glädjen jag kände. Vi var tillsammans hela tiden, trevade efter varandra överallt, vid trafikljus, över restaurangbord, på bussar i parker, det fanns inga krav, och ingen vilja än den att ha varandra (Knausgård 2018:231).

Om två människor som har varit främlingar för varandra - vilket vi ju alla är – plötsligt river skiljemuren och upplever känslan av närhet, av att vara ett, så är detta ögonblick av enhet och närhet en av de mest stimulerande, mest spännande upplevelserna i livet. [...] denna plötsliga, mirakulösa intimitet kommer lättare till stånd om den kombineras eller inleds av sexuell attraktion och sexuell umgänge (Fromm 1958[1956]:15).

Knausgård beskriver förälskelsens totala glädje och eufori. Det är som om Linda och Karl Ove inte vill vara separerade utan ständigt trevar efter varandra. De vill vara ett och inte åtskilda. De befinner sig nu, som Fromm påpekar, i ett slags mirakulös intimitet som alltid söker sig mot den ofrånkomliga upplösningen.

I Knausgårds andra bok i *Min kamp*-serien kan vi se ett exempel på vad jag i Fromms efterföljd uppfattar som en övergång från ett absolut tillstånd av tillit till ett tillstånd där denna absoluta tillit krackelerar. I egentlig mening är den absoluta tilliten inte en fråga om tillit. Snarare är det ett tillstånd där det inte existerar någon form av oro eller risk, vilket gör tilliten överflödig. Detta beror på, som Fromm poängterar, att två människor befinner sig i ett tillstånd av enhet. Ett annat sådant tillstånd skulle vara när någon hyser fullkomlig tillit till en gud. När hela det mänskliga läggs över i en sådan total tillit finns det inget skäl att oro sig för risker. Jag vill egentligen också kalla detta för *förälskelsens symbiotiska förening*, vilken alltid strävar mot en upplösning i ett

två. På knappa 16 sidor får vi följa hur det absoluta tillståndet, där tilliten egentligen är överflödigt, där Karl Ove och Linda tillsammans går upp i varandra och blir ett, upphör när de separeras till individer som nu måste finna tilliten till varandra som två. Det senare tillståndet återkommer jag till nedan.

Kraften i förälskelsens symbiotiska förening ligger i att den oftast i hög grad är erotisk. Förälskelse och erotisk kärlek innebär tillspetsat exkludering av all annan form av kärlek. De strävar efter fullständig sammansmältning mellan de älskande. Förälskelsen tränger bort kärleken till alla andra människor och är i stort sett motsatsen till universell kärlek eller broderskärlek.

Masochistiska och sadistiska relationer

Fromm menar att förälskelsen kan vara mycket vilseledande. I denna fas av en relation finns stora risker för att bli manipulerad, succesivt inlockad i en sadistisk relation eller en relation där makten är ojämnt fördelad. Det kan handla om en relation som aldrig övergår eller kommer att övergå till två. Den ena partnern kan verka som en dominerande, maktlysten person som tvingar den andre att stanna i en symbiotisk förening som aldrig kommer att gå vidare. Men den enes makt över den andre är fullkomlig, vilket möjliggörs av den andres åtrå. Intimiteten kan ofta vara mycket kortvarig. I detta fall verkar den dock för den ene som en fantasi om att fullt ut uppgå i den andre, alltmedan den andre partnern utnyttjar den fantasin.

Risken finns således att vi i förälskelsens magiska skimmer förlorar oss själva och gör oss sårbara för manipulation och maktutövning. Men det är också viktigt att generellt analysera masochistiska och sadistiska relationer, eftersom de utgör motsatser till relationer som utvecklas utifrån kärlekens konst. Mer konkret handlar det om att påvisa skillnaden mellan kärleksrelationer med deras jämlika tillit och sådana relationer som är monologiska till sin karaktär. Relationer som bygger på symbiotisk förening är sådana förhållanden, till exempel den mellan den gravida modern och fostret. Men häri inryms också masochistiska och sadistiska relationer, där den förra är en passiv form av symbiotisk relation och den senare en aktiv dito. Jag menar att tilliten är föga utvecklad eller inte alls närvarande i dessa relationer.

I det förra fallet är den masochistiska personen ointresserad av att utöva någon som helst makt (Fromm 1958[1956]). Personen vill bli vägledd och försvarad. I denna typ av relation söker masochisten trygghet och säkerhet genom maktfullkomligheten hos sin partner. Därmed försvinner ett utmärkande drag hos en relation som bygger på tillit, nämligen *risken*. I den här sortens relation har den ena personen full makt, vilket innebär att tilliten blir överflödigt. Samtidigt kan det ju finnas vissa utarbetade regler som enligt vad man kommit överens om inte ska överskridas. Men i så fall är tilliten begränsad till att dessa kommer att upprätthållas, vilket är en svag form av tillit, en *regelbaserad tillit*. Detta väcker dock frågor om vad vi egentligen menar med ömsesidigt tillit. En ojämlig relation kan ju samtidigt bygga på ett ömsesidigt kontrakt om att den inte ska vara jämlik. Därmed bör vi skilja mellan jämlik och icke jämlik tillit (eller kanske horisontella och vertikala förhållanden), vilka båda kan vara en följd av en ömsesidig överenskommelse. I

en icke jämlik relation blir tilliten dock mindre meningsfull eller till och med överflödig, då makten fördelas mer till en av parterna i förhållandet.

I en sadistisk relation ser vi en liknande fast omvänd relation. Sadisten objektifierar sin partner som ett medel för egna ändamål. Således råder det inte alls någon form av jämlik tillit. Jag utgår från att sadisten och dess offer inte har arbetat fram några regler för tillit. Sadisten vill att partnern ska lida. Givetvis kan man tänka sig att en masochist och en sadist möts i en ömsesidig uppskattning om att vara totalt beroende respektive totalt oberoende – det torde vara det ideala när dessa två ytterligheter möts. Relationen mellan makt och tillit är dock avgörande därför att makten trots allt gör tilliten överflödig genom att undanröja risken (Luhmann 2018[1979]).

Till dessa ytterlighetsrelationer kan vi foga dem som kanske inte är fullt ut vare sig masochistiska eller sadistiska, men som bygger på att den ena parten i relationen har makt över den andre. I sådana relationer blir också tilliten mindre relevant eller inte alls meningsfull. Återigen finns det olika dimensioner av denna typ av relationer. Det kan finnas en ömsesidig överenskommelse om att relationen ska fungera på ett ojämlikt sätt. I en patologisk kärleksrelation som bygger på den enes makt över den andre sköljs dock tillitens betydelse bort. Makten tar över och relationen kan inte utvecklas utifrån idén om kärlekens konst. Men det är svårt att veta var gränsen mellan mindre substantiell maktutövning och sadism ska dras.

Här bör också anknytas till Fromms trosbegrepp. Både sadistiska och masochistiska relationer, men framför allt de senare, kan anses bygga på irrationell tro. Både att som i förra fallet söka partners underkastelse och att som i det senare fallet underkasta sig är resultatet av bristande mogen självständighet – motsatsen till utgångspunkten i en jämlik kärleksrelation.

I fallet Linda och Karl Ove överlever båda separationen från den symbios de befunnit sig i. Nu står de och ser på varandra som två individer. Karl Ove är dock rädd för att bli av med sin frihet om han stannar kvar i relationen, och Linda är rädd för att förlora kärleken.

Den beständiga kärleken begynnelse – risken att förlora den man älskar och tillitens uppvaknande

- Vi kanske ska skjuta lite på det, sa jag [skaffa barn].
  - Vad är det du säger? Sa Linda och såg på mig.
  - Vi kan vänta lite, se tiden an. Du kan bli klar med din utbildning ...
- Hon reste sig och slog mig i ansiktet så hårt hon kunde med handflatan
- Aldrig! skrek hon.
  - Vad gör du är du alldeles från vettet? *Slår du mig?* (Knausgård 2018:248)

Men denna typ av kärlek är av naturliga skäl inte särskilt långlivad. De båda kontrahenterna blir förtrogna med varandra, intimiteten mister mer och mer sin mirakulösa karaktär, tills slutligen ohöjd fientlighet, desillusion och ömsesidig leda gör slut på allt som kan finnas kvar av den en gång spännande upplevelsen (Fromm 1958[1956]:14).

Förälskelsen kan sägas upphöra med Lindas örfil. Den blir ett uppvaknande från förälskelsens symbiotiska förening. Nu behöver Karl Ove och Linda hantera uppvaknandet från den drogade förälskelsen, och de har fientliga gräl om vilken väg relationen ska ta. De framstår båda som desillusionerade och famlar efter en väg framåt.

Under de 16 sidorna mellan det förra citatet och citatet ovan uppstår fler och fler tvivel, som på olika sätt sätter i fråga relationen och därmed också huruvida Karl Ove och Linda alls kan känna tillit till varandra. De separeras från ett väsen och blir två individer. Deras relation sätts på prov. Till slut slår Linda Karl Ove när han undrar om de verkligen ska skaffa barn just nu. Går det att lita på någon som slår en? Vad menar Karl Ove med att han inte vill ha barn? Vill han lämna mig, är det därför? Har han slutat älska mig? Även om Karl Ove älskar Linda, oroar han sig för om han kommer att behöva överge sin frihet. Linda oroar sig för om Karl Ove kommer att överge henne mer direkt.² Plötsligt befinner de sig i ett tillstånd av *sårbarhet*, *osäkerhet* och *risk*, och deras relation står på spel. De har båda något att förlora.

Fromm (1958[1956]) beskriver denna övergång från förälskelse till ett permanent tillstånd av kärlek som besvärlig i det moderna samhället. I förälskelsen blir ett kärleksobjekt ett med ett annat kärleksobjekt. Efterhand förlorar den initiala intimiteten alltmer sin karaktär av mirakel och den magiska förälskelsen ebbar ut. Fromm påpekar att kärleksrelationer inte blir lyckosamma därför att man inriktar sig på att bli älskad och göra sig till ett objekt som kan bli älskat, utan därför att man vill lära sig konsten att älska. Vi behöver således förstå varför kärleksrelationer misslyckas och fokusera på att studera meningen med kärlek.

Karl Oves och Lindas sanning, som de förlitat sig på, är än så länge endast deras förälskelse. De har nyss befunnit sig i förälskelsens symbiotiska förening, där de i sin naiva förälskelse inte sett några risker eller känt någon oro. Karl Ove och Linda har ännu inte nått till giftermålet. Knausgård rör sig inte linjärt i sin sextett. Men i början av *Min Kamp II* befinner de sig med barn i Malmö. De är då gifta och försöker att förhålla sig trogna till sitt äktenskap i den tristess och vardag som familjelivet ofta innebär. De befinner sig nu i en tillitens dimension. Deras projekt kan när som helst misslyckas och mycket står på spel. Som det inledande citatet beskriver: med örfilen lämnade de den kravlösa förälskelsen.

Men en kärleksrelation som övervinner förälskelsens symbiotiska förening utvecklas ändå med stor sannolikhet alltmer till ett samspel mellan de två individerna i relationen. Därmed ökar det ömsesidiga beroendet i relation till utvecklingen av de gemensamma åtagandena. Låt oss dock stanna upp för en kort stund. Det är med stor medvetenhet om att relationer kan se mycket olika ut som jag kommer att föra mitt resonemang framöver. Med den frihet vi i dag åtnjuter i många samhällen finns det också möjlighet att skapa relationer som inte överensstämmer med normen man, kvinna och två barn. Men jag vill ändå påstå att det torde vara svårt att finna långvariga relationer, hur de än ser ut (man och kvinna, kvinna och kvinna, man och man eller konstellationer av

2 Detta kan möjligtvis förstås utifrån Badiou's (2005) idé om skillnaden mellan "mannen" och "kvinnan". Mannen ger upp sig som ett för att bli två, men kvinnan älskar alltid och hela tiden.

flera individer etc.), där de inblandade inte gjort sig mer beroende av varandra. Kanske har man exempelvis inte valt att skaffa barn men köpt en gemensam bostad. I vilket fall som helst kommer jag att utgå från att de flesta kärleksrelationer utvecklar ett allt större beroende och därmed också i förlängningen kräver tillit. Riskerna ökar allt eftersom mer investeras i relationen. Alltmer kan därmed också gå förlorat.

Karl Ove och Linda behöver nu besluta att de ska leva ihop i en beständig relation och tro på att denna vision också ska realiseras i den framtida nutiden (Luhmann 2018[1979]). Detta reducerar komplexiteten, för de gör ett val som utesluter alla andra möjliga (kanske oändliga) alternativ (att göra slut, att leva ensamma, att söka en annan partner, att bli eremit, munk eller nunna etc.). Giddens för ett liknande resonemang, som också det pekar framåt: de måste tro på kärlekens möjlighet och hitta självförtroendet, trots att de inte kan känna till utfallet i förväg, ett utfall som kan innebära brustet hjärta och olycklig kärlek.

Sedan ska de upprätthålla tilliten. Det kommer ju inte minst att kräva vilja, för en stark känsla är inte tillräcklig, kärlek är inte bara en känsla. I den erotiska kärleken kan vi enligt Fromm bli blinda för vad som faktiskt krävs när vi älskar någon. Vi behöver komma till ett beslut och bedöma om vi vill ge ett löfte om kärlek, vilket också är en viljeakt.

Jag menar att viljan, den rationella tron och modet att våga vara tillsammans, och de olika dimensionerna i kärlekens teori och praktik, kan skapa förutsättningarna för en tillitsfull kärleksrelation. Den exklusiva erotiska och fysiska kärleken måste kombineras med den universella kärlekens teori och praktik för att en beständig och ömsint kärleksrelation ska kunna bli till. För vem vill lita på en person som inte är omsorgsfull? Vem vill lita på någon som man inte känner (kunskap om den andre)? Vem vill lita på någon som inte behandlar en på ett bra sätt (som inte respekterar dig)? Vem vill sätta sin lit till någon som inte tar ansvar?

Kärlekens teori och praktik kan anses handla om djup omsorg om varandra, en omsorg som kräver klarvakenhet och kontinuerlig aktivitet. Linda och Karl Ove måste inta en objektiv syn på situationen och vara ödmjuka inför varandras åsikter, om vilken väg relationen ska ta. De ovanstående frågorna berör de teman som här blir viktiga. De behöver lyssna på varandras behov, respektera den andres åsikter och känna empati för varandras olikheter och ömsidigt ta ansvar för relationens fortsättning. Genom att tro på relationen och aktivt arbeta med den kan de utveckla en jämlik relation som bygger på tillit.

Dessa aspekter blir än viktigare i början av en relation, då osäkerheten inför den andra är större. Viljan att vara tillsammans, modet att vara tillsammans och tron på relationens bestånd accentueras påtagligt i början av den beständiga kärleksrelationen.

När vi talar om konsten att älska blir det svårt att kringgå tilliten. Tillit kan sägas peka mot en djupare syn på relationer bortom den fetischerade bild av kärleksrelationer som möter oss i filmer och andra medier i dag (liksom de mötte oss i går och kommer att möta oss i framtiden ...). Fromm påpekade att förutsättningarna för störningsfria kärleksrelationer var dåliga i mitten av förra århundradet, men de har med stor sanno-

likhet inte blivit bättre utan snarare ännu sämre i vår tid (exempelvis med dejtingsajter såsom Tinder).³

Men kärleken hos oss människor sträcker sig ju också bortom kärleksrelationer och berör inte endast vuxna människor. I en kärleksrelation mellan vuxna människor är ansvaret och tilliten en gemensam fråga, men att älska ett barn är mer komplicerat. Samtidigt kan vi finna grunden för individens utveckling av självtillit i uppväxten och uppfostran, som behandlas i nästa avsnitt.

Modern och faderns kärlek till ett barn

Även om kärleksrelationen mellan vuxna människor är central i denna essä, kan kärlek i andra sammanhang bidra till en förståelse av hur tillit utvecklas hos barnet och därmed hur den skulle kunna tänkas se ut i den vuxna kärleksrelationen. Om inte ett barn får kärlek får det med stor sannolikhet inte heller grundförutsättningarna för att kunna känna tillit till andra människor som vuxen. De fyra elementen omsorg, ansvar, respekt och insikt (kunskap) som Fromm tar upp i sin kärleksteori kan sägas inte bara ligga till grund för konsten att älska, utan också vara det som i barndomen skapar förutsättningar för att vi i en vuxen kärleksrelation kan känna ömsesidig tillit.

En viktig poäng redan före en diskussion om moderns och faderns kärlek till ett barn är att den biologiska distinktion som Fromm gör i dag nog inte riktigt gäller längre. Snarare bör vi se att barnet behöver kärlek på olika sätt, men att detta inte bör ses som knutet till det biologiska könet. Distinktionen mellan moderns och faderns kärlek bör vi således inte i dag se som lika strikt begränsande, vilket förvisso inte heller Fromm fullt ut gör.⁴

Innan denna separation mellan barnet och modern sker har modern, och i förlängningen enligt Fromm fadern, olika avgörande roller för att barnet ska utvecklas väl. Dessa mekanismer är enligt min mening också avgörande för att ett barn ska utveckla en förmåga att leva i tillitsfulla relationer. "Moderns" kärlek är villkorlös, medan "faderns" är villkorlig. Under de första åren av ett barns liv är det enligt Fromm moderns villkorlösa kärlek som krävs. Barnet är hjälplöst, och det går alltså inte att ställa några villkor. Barnet är älskat bara för att det är. Barnets utveckling kan sedan sägas sammanhänga med en allt större självständighet, där de ursprungliga narcissistiska tendenserna successivt mattas av. Det är då faderns villkorliga kärlek blir alltmer framträdande. Fadern står bland annat för det pedagogiska, det disciplinära och äventyrliga, samt den materiella världen. I kontrast till moderns villkorlösa kärlek

3 Ett mer extremt exempel på nutida kroppsfixering och människan som reifierat begärsobjekt är tv-programmet *Naked attraction*, som uteslutande bygger på att man ska välja en partner utifrån fysisk attraktion.

4 Fromm (1956) poängterar på s. 53 att hans uppdelning mellan "moderns" och "faderns" sätt att älska är arketypiska (Jung) eller weberianska idealtyper och att den således inte berör alla de sätt på vilka modern och fadern älskar och uppfostrar sina barn. Mycket har hänt sedan 1956, och vi behöver tolka detta utifrån nutida perspektiv på modern och fadern.

har fadern förväntningar som barnet behöver uppfylla och således visa sig duglig och också gärna visa sig likna fadern.

Tilliten till andra människor kan påverkas av huruvida ”modern” och ”fadern” kan skapa förutsättningar för villkorlös och villkorlig kärlek, som båda tillsammans avgör om barnet växer upp traumatiserat eller inte. Med en alltför dominerande mor och en passiv far äventyras barnets självständighet. Olika former av neuroser kan tillskrivas olika patologiska uppväxtförhållanden. Å ena sidan kan tvångsneuroser ses som sprungna ur ensidig anknytning till fadern. Å andra sidan kan hysteriska drag, depression, alkoholism och svårighet att hantera livet på ett realistiskt sätt härröra från en alltför stark anknytning till modern. I fallet Linda och Karl Ove har de båda i grunden problem. Linda är bipolär. Hennes mor är möjligtvis också alkoholist (vilket åtminstone antyds i en av böckerna). Karl Oves far är under en lång period under hans uppväxt mycket dominerande och blir efter skilsmässan med Karl Oves mor gravt alkoholiserad och dör ganska ung. Det är således en mängd aspekter som kan beröra våra grundförutsättningar att fungera i tillitsfulla kärleksrelationer. Vissa av dessa går att analysera psykoanalytiskt, vissa är helt biologiskt bestämda och kräver ibland mediciner. Det sociologiska perspektivet bidrar vidare med fokus på hur det samhälle vi lever i påverkar och ger förutsättningar för relationer, vilket jag återkommer till i korthet nedan.

Spaningen efter tillit i kärlekens konst

Fromms resonemang om övergången från förälskelse till beständig kärleksrelation är centralt när det gäller tillitens betydelse i kärleksrelationer. Fromms integrering av det psykoanalytiska tänkandet med sociologin, den *psykoanalytiska sociologin*⁵, är också av vikt genom att påvisa hur uppväxten kan påverka individens möjligheter att ingå i vuxna tillitsfulla relationer. Detta skapar således en rörelse från ett barns uppväxt till samhällets påträngande ideal som i mer eller mindre hög grad formar vår syn på relationer. Sedan går det ju inte heller att frångå att samhällets normer också i sig påverkar hur vi uppfostrar våra barn. Fromms bok kan ses som grundläggande för ett flertal diskussioner om samhällets inverkan på kärleksrelationer. Eva Illouz (1997) har exempelvis spunnit vidare på Fromms tankar i sina sociologiska analyser av kapitalismens inflytande på kärlek i det nutida samhället – inte minst i sin avhandling från 1997, där Fromm kan ses som en föregångare till hennes analyser. Samtidigt menar jag att sociologin kompletteras mycket väl med psykoanalytiska diskussioner.

Fromm rör sig mellan dessa två teman, men han är inte ensam. Den nutida sociologen Axel Honneth (1995, 2014a, 2014b) har ägnat en hel del intresse åt psykoanalytikern Donald Winnicotts analys av barnets utveckling för att visa hur ett barns kamp för erkännande och frigörelse från modern är fundamentala för möjligheten att som vuxen ha sunda, tillitsfulla relationer. Liksom Fromm rör sig Honneth sedan också på en

5 För en mer utförlig diskussion, se exempelvis Helmut Dahmer, *Psykoanalys som samhällsvetenskap. Studier över Freud och den freudianska vänstern* (Lund: Cavefors förlag 1977).

sociologisk och samhällskritisk nivå, och liksom Fromm och Illouz ser han betydande svårigheter för människor att lyckas med sina relationer i det nutida samhället med dess påträngande ideal som basunerar ut i sociala medier. Denna essä har inte tagit ett helhetsgrepp om den samhällskritiska ådran i Fromms tänkande, som dock hela tiden finns i bakgrunden i hans tänkande.

Låt oss nu upprepa frågorna som ställdes i början. Vilken betydelse har tilliten i en kärleksrelation med tanke på övergången från förälskelse till beständig kärleksrelation? Hur kan kärlekens konst upprätthålla tilliten och därmed bevara kärleken? Karl Ove och Linda befinner sig ju sig precis i övergången från förälskelsen och därmed också i början av processen av att bygga tillit till varandra, något som den första frågan berör. I förälskelsens symbiotiska förening trevar Linda och Karl Ove kontinuerligt efter varandra, som om de egentligen vill vara ett och aldrig åtskilda. Det finns ingen oro, inga tankar på risker eller osäkerhet. Uppvaknandet ur förälskelsens skimmer kommer med Lindas örfil. Plötsligt står de framför varandra, desillusionerade och famlande efter en väg framåt. Vad krävs nu för att gå vidare? Utifrån diskussionerna i denna essä är det centrala att ha viljan, modet, självförtroendet och tron på att fortsätta och framhärda mot en beständig relation trots osäkerhet, risker och sårbarhet, att finna tilliten till varandra trots allt.

Den andra frågan berör bevarandet av kärleken, där utläggningen blir mer omfattande. Utifrån Fromm kan kärleksrelationer potentiellt utvecklas med kärlekens konst som grund, en konst som sannolikt upprätthåller tilliten och därmed bevarar kärleken. Fromms element för en kärlekens konst handlar om att respektera den andre som egen individ och att därigenom söka kunskap och förståelse om partnern. Som Fromm påpekar krävs det tålmod, koncentration och en tro som inte sviker när paret etablerar sig i den beständiga relationen. Men om detta utfaller lyckosamt kommer, menar jag, sårbarheten och osäkerheten troligen att plana ut efterhand som den ömsesidiga tilliten fördjupas. Risker för att en relation ska ta slut finns ju alltid i en relation, men den torde minska betydligt om paret håller fast vid det som krävs för kärlekens konst och fördjupar sin kunskap om varandra. Detta betyder inte att de i den utvecklade beständiga relationen kan ta en paus och vila på sina lagrar. Kärleksrelationer kräver kontinuerlig aktivitet och klarvakenhet. Här påpekar Fromm också vikten av att vara produktiv och aktiv i sitt liv i stort, att drivas av en universell kärlek till världen och genom ett produktivt liv bidra till dess utveckling. Kärlekens konst, om den tas på allvar, inbegriper en kärlek till alla människor man möter i sitt liv. Möjligen kunde sägas att den kärleksrelation man lever i är uppbunden med en allomfattande kärlek till världen och alla levande varelser.

Som Luhmann påpekar reducerar tilliten komplexiteten och gör att vi inte konstant behöver gå runt och tänka på alla risker som vi omges av när vi valt att leva tillsammans i beständiga relationer. Tilliten är starkt knuten till risk och i egentlig mening ett sätt att hantera sådana på ett känslomässigt moget sätt. Den känslomässiga mogenhet som krävs för att utöva kärlekens konst är avgörande, så att inte den känslomässiga balansen förloras och vi drivs in i svartsjuka och kontrollerande beteenden. Tilliten fyller alltså ingen egentlig funktion i relationer som styrs av makt. Sadistiska och masochistiska

relationer har tagits upp som motsatser till jämlika kärleksrelationer. Möjligtvis går det att se ett slags regelbaserad tillit i den masochistiska relationen, men inte något mer än så. Fromms idéer om den rationella tron kan här behöva upprepas. En rationell tro handlar om att balansera de känslomässiga och rationella dimensionerna genom objektivitet och att inte låta sig underkastas en partner.

Som en koncentrerad sammanfattning av svaren på frågorna menar jag, med Fromm, att *tillit kan uppstå om man har en vilja och en tro på att en beständig kärleksrelation ska bli till och fortsätta, något som kräver mod på grund av den osäkerhet och sårbarhet man utsätter sig för*. Det handlar inte bara om egna egoistiska idéer om att en relation ska hända och lyckas eller att två personer vill ha en relation. Tilliten upprätthålls genom att man värnar om sin partner. Ömsesidigheten och strävan mot jämlikhet är centrala. Det är här risken också återkommer. Ens partner lyckas, får nytt jobb, blir framgångsrik och man har varit stöttande och respektfull. Men balansen sätts ur spel. Det är i denna typ av skeenden i relationer som vi märker hur pass stark tilliten faktiskt är. Om man verkligen genuint älskar någon har man tillit till denna person och skapar förutsättningarna för att partnern ska ha tillit till en själv, oavsett vad som händer i den andres liv. Genom misslyckanden, framgång, sjukdom består tilliten genom konsten att älska. Som Fromm påpekar handlar kärlek mer om att ge än om att ta emot, men det gäller ju då också båda parterna, vilket framhäver den jämlika tilliten hos åtskilda individer.

Som nämndes tidigare påverkar våra erfarenheter möjligheten till tillit, där vår barndom utgör en viktig dimension. Ett barn behöver utveckla självtillit, vilket speglas i föräldrarnas uppfostran. Separationen från den symbiotiska föreningen med ”moderns” och från ”fadern”, från den förras villkorlösa och den senares villkorliga kärlek, leder idealt sett till ett autonomt barn med självkänsla, gränssättande förmågor och empati. Detta är fundamentalt för att lära sig självtillit. Låt oss fundera på motsatsen: ett barn som vansköts, som inte fått de grundläggande fysiska behoven tillgodosedda under tidig ålder och uppfostras av en känslomässigt passiv och kanske våldsam far och dominerande moder. Ett sådant barn torde ju ha svårt för att känna tillit till andra människor. I kärlekens konst är också självständighet avgörande för att ens partner ska kunna växa som egen individ i relationen, där barnets uppfostran utgör en viktig process.

De fyra elementen i kärlekens teori, omsorg, ansvar, respekt och insikt, är avhängiga av varandra och finns bara hos en erfaren människa. Till detta kommer kärlekens praktik, som handlar om disciplin, koncentration, tålmod och synen på den som en hjärtesak, men också om (rationell) tro. Dessa kan sägas utgöra mer allmänna förutsättningar för att lära sig behärska konsten att älska. Kärlekens konst kan sammanfattningsvis utgöra ett förhållningssätt i kärleksrelationer som kan upprätthålla tilliten, som i sin tur värnar kärleken.

Jag vill avsluta med att reflektera över den sociologiska essän, där denna text hör hemma. Den har historiskt betytt mycket både för sociologin och angränsande ämnen såsom psykoanalysen, men tycks ha mist sitt värde på den nutida akademiska marknaden. Essän ska vara tillåtande, den ska ge utrymme för att tänka kring något utan

att behöva ge objektiva, fullständiga svar. Den här essän har prövat några tankar om tillit i kärleksrelationer i ljuset av Fromms kärlekens konst. Jag har inte sökt framlägga några objektiva sanningar utan bara utgått från några utsnitt av verkligheten. Frågan om tillit och kärleksrelationer är inte avklarad. Detta har bara varit ett försök att gripa tag i frågan med hjälp av Fromm. Bo Isenberg beskriver essäns uppdrag väl i en text om sociologisk essäism. Jag låter följande citat avsluta min essä:

Essän är ett *försök* – detta är dess mest elementära bestämning. Den uttrycker ett försök att förstå, att göra intelligibelt. Essän är också en prövning, vilket är en något mer anspråksfull angivelse. Genom essän prövas ett stoff, prövas giltigheten och rimligheten hos olika svar på en fråga, liksom i vad mån en fråga alls är riktigt ställd. Essän beskär, gör utsnitt ur verkligheten; eller den schematiserar, söker allmänna drag. (Isenberg, 2002: 97)

Referenser

- Badiou, A. (2005) *Manifest för filosofin & Vad är kärlek?* Göteborg: Glänta.
- Fromm, E. (1958[1956]) *Kärlekens konst*. Stockholm: Natur & Kultur.
- Giddens, A. (1996[1990]) *Modernitetens följder*. Lund: Studentlitteratur.
- Honneth, A. (1996) *The struggle for recognition: The moral grammar of social conflicts*. Cambridge: MIT press.
- Honneth, A. (2014a) *Freedom's right: The social foundations of democratic life*. Cambridge: Polity Press. <https://doi.org/10.7312/honn16246>
- Honneth, A. (2014b) *The I in we: Studies in the theory of recognition*. Cambridge: Polity Press.
- Illouz, E. (1997) *Consuming the romantic utopia: Love and the cultural contradictions of capitalism*. Berkeley: University of California Press. <https://doi.org/10.1525/9780520917996>
- Isenberg, B. (2006) ”Sociologisk essäism – essäistisk sociologi. Om en tankestils utveckling och aktualitet i en postdisciplinär tid”, *Dansk sociologi* 17 (1): 87–110. <https://doi.org/10.22439/dansoc.v17i1.806>
- Knausgård, K. O. (2018) *Min kamp II*. Stockholm: Norstedts.
- Luhmann, N. (2018[1979]) *Trust and power*. Cambridge: Polity Press
- Luhmann, N. (1988) ”Familiarity, confidence, trust: Problems and alternatives”, 94–108, i D. Gambetta (red.) *Trust: Making and breaking cooperative relations*. Oxford: Basil Blackwell Ltd.

Författarpresentation

Fredrik Sandberg är lektor och docent på Sociologiska institutionen vid Lunds universitet. I sin forskning har han berört ett antal teman inom vuxenpedagogik, där analyserna har grundats i kritisk social teori (Jürgen Habermas och Axel Honneth). Hans nutida forskningsintresse rör sig kring tillit i relationer, i arbetslivet och i samhället i stort.

Fredrik Sandberg
fredrik.sandberg@soc.lu.se
Sociologiska institutionen, Lunds Universitet
Box 114, 221 00 Lund